

A SZÖVETKEZETI PARASZTSÁG ÉLETMÓDJÁT ALAKÍTÓ TÉNYEZŐKRŐL

L E N G Y E L Z S U Z S A

Az utolsó években mind a politikai és a szakirodalom, mind a közvélemény egyre többet foglalkozik az életmód alakulásával, szocialista vonásainak erősödésével, vagy esetenként éppen hiányukkal. Nincs talán még egy olyan társadalmi csoport hazánkban, melyről olyan sokat és olyan sokszor annyira egyoldalúan, annyi szubjektív vonással, sőt indulatokkal telítve esne szó, mint a szövetkezeti parasztságról, annak jövedelméről és életmódjáról.

1975. január 1-én hazánk aktív keresőinek kb. 14 %-a dolgozott tagként és alkalmazottként a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben; a segítő családtagokkal együtt is csak 15,5 %-os arányt képviselt a szövetkezeti parasztság.¹ Gondolkodás- és életmódjának hatása azonban jóval nagyobb, szélesebb, mint amilyenek az utolsó évtizedekben erősen csökkenő létszáma alapján vélhetnénk.

Negyedszázaddal ezelőtt még hazánk lakosságának több mint fele a mezőgazdaságban dolgozott, többségében kistulajdonosként. Munkásosztályunknak jelentős része származását, eredetét tekintve a parasztságból került ki, kb. fele ma is falun él; családi, rokon kapcsolatai, kötődése a parasztsághoz napjainkban is jelentős. A szövetkezeti parasztság helyzetének, gondolkodásának változásait így a többi osztály és réteg tagjai is gyorsan érzékelik, azok nyomot hagynak az ő tudatukban, gondolkodásmódjukban is.

E sokoldalú és szoros kapcsolatok ellenére mégis éppen a szövetkezeti parasztságról igen gyakoriak a torzító, csak egyes — néha kizárólag felszíni — jelenségeket kiemelő és értékelő megállapítások.

A szövetkezeti parasztság életmódjának és az azt alakító tényezők vizsgálatának nehézsége abból a szövetkezeti parasztság esetében is érvényes tényből adódik, hogy nehéz kiválasztani azokat a kritériumokat, melyeket elemezve az emberi tevékenységeknek, viszonyoknak, kapcsolatoknak jellegét, formáit és ezek változásait megközelítően be lehet mutatni. Még kevésbé lehet e jelenségeket számokkal, statisztikai adatokkal mérhetővé tenni. Különösen bonyolult e helyzet napjainkban, hiszen a szocialista életmód és annak jellemző vonásai társadalmunk egészében fejlődnek, egyre nagyobb teret hódítanak, de még nem egyedüliek. Az életmóddal foglalkozó kutatók joggal húzzák alá, hogy a szocialista életmód elemeinek kibontakoztatása a szocializmus építése egész időszakának feladata, de maga a szocialista életmód „csak a fejlett szocialista társadalom viszonyai között érik be”.²

¹ „Statisztikai Évkönyv 1974”, KSH, Budapest 1975, 110—111.

² G. J. Glezerman: Lenin és a szocialista életmód kialakulása; „Társadalmi Szemle”, 1974/1.

Ez a fokozatosság nemcsak a szocializmus elemeinek szakadatlan gyarapodásában és erősödésében ölt testet, hanem abban is, hogy a különböző emberi viszonyoknak, tevékenységeknek átalakulása nem egyszerre, nem egyidejűleg megy végbe. Közismert okok következtében a termelési és a politikai viszonyok, a közvetlenül ezekhez kapcsolódó tevékenységtípusok, szervezetek és gondolkodási habitusok formálódnak át először. Az emberek élettevékenységét alkotó egyéb elemekben — köztük a tudat és életmód más fontos összetevőiben — erre épülve halmozódnak fel a szocialista vonások. A szövetkezeti parasztság, melynek életében három évtized leforgása alatt a legtöbb változás következett be, hazánk mai társadalmi osztályai és rétegei között időben utolsóként jött létre, egységes osztállyá válása hihetetlen gyorsasággal ment és megy végbe. Életmódjának átalakulási folyamata még csak fejlődésének első szakaszában tart.

Annak a társadalmi osztálynak életmód-alakulásáról van itt szó, melynek életében a múltban az évezredek megfeszített — és szinte állandóan azonos, csak észrevétlenül változó munka, a lassú gazdasági fejlődés következtében rendkívül stabil tradíciók uralkodtak, gondolkodását, magatartását, értéktételeit ezek szabályozták, szinte megkövesedett határok közé szorították. Ezek feloldása, átalakítása nehéz és hosszabb időt igénylő feladat.

*

A szövetkezeti parasztság helyzete, életmódjának alakulása sajátosan összefonódik egyéb speciális problémákkal. Közülük kettőre ezen a helyen is szükséges utalni, éspedig az ipar és a mezőgazdaság, valamint a város és a falu között ma még meglevő és ható különbségekre.

A mezőgazdasági munkák gépesítése, „ipari jellegűvé” válása terén — különösen az utolsó években a modern termelési rendszerek, állattenyésztési telepek rohamos terjedésével — gyors fejlődés zajlott le. Ez a fejlődés azonban, bármilyen rohamos is volt, nem szüntethette meg a mezőgazdasági termelés néhány fontos, tradicionális vonását, nem volt elegendő a mezőgazdaság évszázados lemaradásának felszámolásához. Ezzel is összefüggésben a mezőgazdaságban dolgozók összetétele, általános és szakmai képzettségének átlagos szintje eltér az iparban dolgozókéétól, sok tekintetben elmarad tőlük.

A mezőgazdaságban dolgozók munkakörülményei is sajátosak. A jelentős részben szabadban végzett munka, a munkák nem kis részének idény jellege, a munkaidő ehhez is kapcsolódó váltakozó hossza, a munkahelyek nagy hányadának szétszórtsága és váltakozásai, a munkahelyek egészségügyi és szociális ellátottságának ezekkel is összefüggő viszonylag alacsony szintje stb., párosulva a még széles körű „hagyományos” művelési módokkal és eszközökkel, szakképzetlenséggel — a többi népgazdasági ágban dolgozókéétól eltérő munkafeltételeket, munkahelyi körülményeket hoznak létre.³

E különbségek életmód-alakító hatása — amely általában is jelentkezik a mezőgazdaságban dolgozók között — különös erővel és súllyal nyilvánul meg a szövetkezeti parasztság vonatkozásában. (A mezőgazdaságban foglalkoztatottak kb. 3/4 része a termelőszövetkezetekben dolgozik.)⁴ A szövetkeze-

³ A mezőgazdaságra jellemző vonásokhoz hasonlókkal találkozunk az építőipar egy részében, melynek dolgozóira jellemző mutatók is sok hasonlóságot mutatnak a mezőgazdasági dolgozókéihez.

⁴ „Statisztikai Évkönyv 1974” adatai alapján.

tek létrejöttének körülményeiből, jellegéből, sajátosságaiból, a bennük dolgozók összetételéből következően a múlt maradványai, az ezekből fakadó ellentmondások sokkal erőteljesebben és sajátos módon jelentkeznek és hatnak körükben, mint a munkásosztály részét képező, az állami gazdaságokban dolgozók rétegében.

A szövetkezetek tagságának összetétele jelentősen eltér az állami gazdaságok dolgozóitól: átlagéletkora magasabb; a szakképzettek aránya alacsonyabb (1974-ben az állami gazdaságok fizikai dolgozóinak 26 %-a, a termelőszövetkezetekéinek 15 %-a rendelkezett szakmunkás-bizonyítvánnyal); speciális, csak a szövetkezeti parasztságra jellemző rétegek találhatóak meg benne, mint pl. a szövetkezetekben dolgozók valamivel több, mint 10 %-át, a női dolgozóknak csaknem negyedét kitevő segítő családtagok⁵ stb. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben hosszabb a munkaidő (1974-ben pl. a szövetkezetekben rendszeresen foglalkoztatottakra átlagosan évi 261 teljesített 10 órás munkanap jutott⁶), ugyanakkor közismerten gondot okoz egyes rétegek állandó munkával való ellátása. Még napjainkban — a nyugdíjtörvény egységesítése után — sem azonos a szövetkezeti parasztságnak a társadalmi juttatásokban való részesedése az állami szektorban dolgozókéval. — Mindez alapul szolgál ahhoz, hogy az ipar és a mezőgazdaság között napjainkban még fennálló különbségek hatását elsődlegesen a szövetkezeti parasztságra és annak életmódjára értelmezzük.

Az életmód alakulásában szerepet játszik a város és a falu közötti különbség hatása is. A szövetkezeti parasztság életmódjában fellelhetők azok a vonások, melyek a szövetkezetekre jellemző viszonyoknak a termékei és azok, melyek lakóhelyüknek, a falunak a körülményeiből következnek.

A szövetkezeti parasztság és a falu közötti kölcsönhatást jellemzi, hogy hazánk lakosságának mintegy fele a községekben él, a szövetkezeti parasztság pedig a falvak lakosságának nem teszi ki 1/3-át sem. A falura, az ott élők gondolkodás- és életmódjára már komoly befolyást gyakorol a munkásosztály, annak szemlélete, a városok, azok ellátási szintjének hatása stb.

A falvak arculatára azonban a legnagyobb befolyással a szövetkezeti parasztság van, a falvakban élők értékítéletét, szokásait jórészt még az ő magatartásuk határozza meg. A szövetkezeti parasztság érzelmileg is jobban kötődik a faluhoz, mint a többi társadalmi osztály és réteg. — Ez természetes, hiszen a munkahelyi és a lakóhelyi kollektívák a szövetkezeti parasztság körében bírnak a legszorosabb kapcsolattal; a falvak életét, anyagi és kulturális ellátottságát nem lebecsülhető mértékben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tevékenysége, segítsége formálja. A szövetkezeti parasztság társadalmi-politikai közléte is természetesen a falu, lakóhelye területén bontakozik ki.

Másik oldalról vizsgálva a dolgot, a falvak gyermekintézményekben, szolgáltatásokban, közellátásban, kulturális lehetőségekben még napjainkban is megnyilvánuló szűkössége elsősorban a szövetkezeti parasztság számára jelent hátrányt, teszi különösen nehezzé a választást, ír elő „kényszerpályákat”. (Az egy [sőt egyre inkább több] falu—egy szövetkezet szűkíti a választható és főleg a felhasználható szakmák skáláját; a közellátás, szolgáltatás stb. helyzete szinte „előrírja” a nők időbeosztását stb.)

*

⁵ Uo.

⁶ „Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1945—1975”, KSH, Budapest 1975, adatai lapján.

A szövetkezeti parasztság életmódjának alakulása összefügg a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a szövetkezetek fejlődésével.

A kollektivizálás, a kisárutermelők szövetkezetekbe tömörülése létrehozta a kereteket a mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemek számára. A termelés társadalmosítása, a nagyüzemi gazdálkodás létrehozása az átszervezés utáni időszakra hárult. A szocialista viszonyoknak, a társadalmi elsajátításnak a legalapvetőbb elemei a mezőgazdaságban nem a modern termelőerők, hanem a „hagyományos” parasztsaládi termelés körülményeire épülve bontakoztak ki.

A szövetkezetek megalakítása előtt a kisárutermelő gazdaságon belül elsősorban a nemek és korok szerinti munkamegosztás érvényesült. A kollektivizálás előtt csak arra volt lehetőség, hogy a kisárutermelő gazdaságokon kívül, az állami szektorban hozzunk létre és üzemeltessünk bizonyos nagyságú gépparkot, ami néhány munkafolyamat részleges gépesítését tette lehetővé.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek olyan, szinte kizárólag — apáról fiúra hagyományozódó empirikus ismeretekkel rendelkező — szakképzetlen emberek tömörüléséből jött létre, akik családi keretek között, nagyrészt kézi munkával végezték termelőtevékenységüket.

A helyzetet nehezítette az is, hogy az ilyen, családi keretekben folyó, empirikus ismeretekre alapozódó termelés folyamatos fenntartásában és biztosításában az iskola, az iskolában szerzett ismeretek szerepe szükségképpen háttérbe szorult. Egyéb tényezők mellett ez is közrejátszott annak a ténynek létrejöttében, hogy Magyarországon az iskolai végzettség szintje a kollektivizálás megvalósulásának idején a parasztság körében volt a legalacsonyabb. Bár a felszabadulás óta eltelt időben jelentősen emelkedett egész népünk, benne a községek lakosságának, a mezőgazdaságban dolgozóknak is az átlagos iskolázottsági szintje, a különbség a városokban és a falvakban lakók, illetve a mezőgazdaságban és más népgazdasági ágakban dolgozók között nemcsak hogy nem csökkent, hanem növekedett. (Ha pl. a 8 osztályt el nem végzettek arányát hasonlítjuk össze az 1949-es és az 1970-es adatok alapján, azt látjuk, hogy míg az ország összes aktív keresője között arányuk 78,4 %-ról 38,6 %-ra csökkent, a mezőgazdaságban dolgozók között az 1949-es 92,4 %-os arány 1970-re csak 65,4 %-ra változott;⁷ vagy ha a mindenkori országos átlagot 100-nak vesszük, a 8 osztályt el nem végzettek mutatója a községekben 1949-ben 107,12, 1970-ben viszont már 111,32.⁸) — Mindennek következményeivel — az életmód alakulásában és alakításában is — napjainkban is számolnunk kell.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakulása óta eltelt nem egészen másféle évtized alatt jelentős változások mentek végbe: felgyorsult a gépesítés folyamata, teljesen új technika és technológiai folyamatok léptek be a termelésbe; megváltozott a szövetkezetek irányítása, módosult üzemi formájuk; megindult a szövetkezeti parasztságon belül az új, a modern társadalmi termelésnek megfelelő rétegek kialakulása és fejlődése.

Mezőgazdaságunk — különösen a termelőszövetkezetek — képe a fejlődés következtében igen sajátossá vált. Egymás mellett találjuk meg bennük a szocialista nagyüzemekre jellemző vonásokat és a múlt, a hajdani elmaradott-

⁷ Az 1949-es és az 1970-es népszámlálás adatai alapján.

⁸ „Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1945—1975” adatai alapján.

ság elemeit, a legmodernebb termelési rendszereket és egyes ágazatokban a még túlsúlyban levő régi, gyakran kézi munkán alapuló módszereket és eszközöket: A termelőszövetkezetekben egymás mellett élnek és dolgoznak magasan kvalifikált szakmunkások és a szakképzetlen ún. „gyalogmunkások” százezrei.

Ez az ellentmondásos helyzet természetesen hat a szövetkezeti parasztság gondolkodására és életmódjára. Rövid idő alatt viszonylag jelentős különbség jött létre a parasztság egyes rétegei között szakképzettségükben, érdeklődési körükben, a munkával és a munkahellyel szembeni elvárásokban, igényekben stb. Nagy különbség alakult ki az idősebbek és a fiatalok gondolkodásában, céljaiban, életvitelében.

A parasztság vonatkozásában is természetesen igaz, hogy a szocialista életmód csak szocialista viszonyok alapján álló társadalmi osztály, ill. réteg körében bontakozhat ki és válhat általánossá. A termelési viszonyok szocialista jellegének erősödése és fejlődése biztosítja az életmód szocialista vonásai erősödésének és szélesedésének feltételeit. A parasztság életmódjának átalakulásához a kiinduló alapot a mezőgazdaság kollektivizálása adta meg.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek megteremtése önmagában gyökeres változást eredményezett, alapjaiban átalakította a termelési viszonyok jellegét. Ettől kezdve a szocialista jellegű tulajdonviszonyok mindinkább meghatározó szerepet játszanak. (A termelési eszközök mennyiségileg és minőségileg egyaránt fontos része közös tulajdonná vált, a föld — bár megmaradt a tagok tulajdonában — közös használatba került. Az utóbbi években pedig egyre növekvő része szövetkezeti tulajdonná lett.) Az elosztásban is egyre jobban előtérbe kerültek a szocialista vonások. (A jövedelem szerzésének elsődleges — majd évek múltával szinte kizárólagos — forrásává a munka végzése válik, összetételében pedig — ha nem is mindig egyforma ütemben — emelkedik a közösben végzett munka után szerzett jövedelem aránya.)

A kollektivizálás befejezése óta eltelt időben a szövetkezetek kialakították saját gépparkjukat, megteremtették és fejlesztették fel nem osztható alapjukat, jelentősen megnövekedett az egy szövetkezetre jutó földterület stb. A szövetkezetek közös tulajdona mindennek következtében nemcsak mennyiségileg haladja meg jelentősen a tagság által bevitt vagyont, hanem minőségileg is mássá vált. A szövetkezet tulajdona, annak összetétele gyökeresen megváltozott, elvesztette „bármikor szétosztható” jellegét.

Ez a folyamat is hozzájárult ahhoz, hogy új alapokra helyeződött a szövetkezet tagjainak kapcsolódása a szövetkezethez. A tagok egyre kevésbé képviselnek „résztulajdonosi” vonásokat — gondolataikból szinte teljesen eltűnt az „ez volt az enyém” szemlélet is —, egyre inkább erősödik bennük érzelmi-
leg is „kollektív tulajdonosi” voltak.

A szövetkezetekre jellemző tulajdon- és elosztási viszonyok a mezőgazdaságban ugyanakkor egy sor sajátossággal is rendelkeznek az állami-össznépi tulajdonnal, de még az ipari szövetkezetekkel is összehasonlítva. E sajátosságok közül a parasztság életmódjára gyakorolt hatásában kiemelkednek egyrészt a szövetkezeti tulajdonhoz való speciális kapcsolódási formák, másrészt a szövetkezet egészenek, működésének sajátos jelleget adó háztáji gazdaságok léte és tevékenysége.

A szövetkezetekhez való speciális kapcsolódási formák három sajátos réteget alakítottak ki, és pedig a nyugdíjasok, a kisegítő családtagok és az alkalmazottak rétegét.

1. A mezőgazdasági termelőszövetkezet, mint minden szövetkezet, csoporttulajdonra épül. Tagjainak tulajdonosi volta, tagsági viszonya halálukig (illetve kilépésükig, esetleges kizárásukig) érvényes. Ennek következtében igen sajátos a kapcsolat a szövetkezet és a nyugdíjasok között.

A nyugdíjasoknak aktív tevékenységük befejezése után is — a szövetkezeti csoporttulajdon jellegéből adódóan — megmarad a tulajdonosi létükből, tagsági viszonyukból következő valamennyi joguk, benne a szövetkezet sorsát, továbbfejlődését eldöntő közvetlen döntési jog is. E réteg létszáma már elérte a nem-nyugdíjas tagokét. (1975 júliusában számuk túlhaladta a 480 ezret, ezzel arányuk meghaladta az összes tag felét; a szövetkezetek aktív keresőinek is már kb. 3/4-ét kitevő arányt képviselnek.⁹) Számuk és arányuk a következő években — a nyugdíjtörvény egységesítésének következtében — az eddigiek-nél is gyorsabb ütemben fog emelkedni. Mivel a nyugdíjasok érdekei természetesen nem mindenben egyeznek a szövetkezet és az aktív dolgozók érdekeivel, e tény problémák, konfliktusok lehetőségét is magában rejti. A szövetkezeti dolgozók különböző rétegei érdekeinek egyeztetése amúgy sem könnyű feladatát ennek az igen nagy számot és arányt képviselő rétegnek, speciális problémáinak figyelembe vétele még bonyolultabbá teszi.

A nyugdíjasok rétege és szakadatlan növekedése — akik magas többségükben szakképzetlenek és alacsony iskolázottsági szintet képviselnek — sajátos arculatot ad a szövetkezeti tagságnak, a tagság egész életvitelének. A szövetkezet alapító tagjainak egyre nagyobb része vált és válik nyugdíjassá, így az aktív tagok között túlsúlyba jutottak, illetve jutnak azok, akik maguk már nem rendelkeztek kistulajdonnal, földdel, a szövetkezet tagjaivá nem vagyonuk beadásával váltak. A volt kistulajdonosi, ún. „kisgazda-szemlélet” egyre inkább a nyugdíjasok rétegének jellemzőjévé válik. Ugyanakkor családi-rokoni kapcsolataikon keresztül, valamint annak következtében, hogy nyugdíjba menetelük nem jelenti a mezőgazdasági munkákból történő teljes kivonulásukat (a háztáji gazdaságokban végzett tevékenységük inkább növekvő, mint csökkenő tendenciát mutat), hatásuk a szövetkezetekben aktívan dolgozókra nem nyugdíjba vonulásuk számával arányosan csökken.

Másik oldalról vizsgálva a nyugdíjasok hatását a többi szövetkezeti dolgozóra, viszont tapasztaljuk azt is, hogy e réteg — tehát a szövetkezetek ún. „hőskorának” tagsága — gondolkodásának pozitív vonásai (pl. a saját maguk által kikínlódott eredmények megbecsülése, a szövetkezethez való hűség stb.) nagyarányú nyugdíjba menésük eredményeként vesztenek hatásukból.

2. A szövetkezeti dolgozóknak második speciális rétegét — melyhez hasonló nem található más területen — a kisegítő családtagok képezik. Számuk 1975. január 1-én csaknem 80 ezer volt, többségük — 95—96 %-uk — nő.¹⁰

A társadalmi átalakulási folyamat egyes elemeinek ütemében levő különbség — melyről korábban esett szó — a különböző társadalmi rétegek, csoportok fejlődésében, azok fejlődési-ütemének aszinkronitásában is megnyilvánul. A parasztság életében végbement változások nem egyforma ütemben és mértékben érintették és hatották át különböző rétegeit. Tudatosan — és néha ösztönösen — olyan átmeneti megoldásokat volt szükséges — és kell esetenként még napjainkban is — keresnünk, melyek széles rétegek számára könnyí-

⁹ „Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1976”, Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest 1976 és „Statisztikai Évkönyv 1974” adatai alapján. ;

¹⁰ „Statisztikai Évkönyv 1974” adatai alapján.

tik meg az előrehaladást, biztosítják egyes rétegek számára a megfelelő és szükséges fokozatosságot.¹¹ (Ilyen átmeneti megoldást jelentett pl. a szövetkezetek működésének első éveiben széles körben — természetesen gazdasági okok miatt is — alkalmazott ún. „családi művelési rendszer”).

Különösen jelentős volt — és még ma is fontos — a fokozatosság megteremtése a nők számára a társadalmilag szervezett munkába való bekapcsolódás területén. A kisegítő családtag helyzete közel állt és áll a parasztnők korábbi státusához, mégis viszonylag széles női réteg számára tette lehetővé a szövetkezettel való megismerkedést, ahhoz való egyre szorosabb kapcsolódást, majd megfelelő jogszabályok segítségével tízezrek jutottak el e fokozaton keresztül a teljes jogú tagsági viszonyig, és ezzel a társadalmilag szervezett munkába történő teljes bekapcsolódásig. E folyamatoknak ugyanakkor az a következménye, hogy a szövetkezetek tagságának, elsősorban női tagjainak egy része az átlagnál később vált csak taggá, később kapcsolódott be a szövetkezet közéletébe, később kezdett ismerkedni, tapasztalatokat szerezni a szövetkezeti demokráciával stb. kapcsolatban.

A még ma is jelentős kisegítő családtagok rétegének helyzete és élete, gondolkodása kettősséget mutat. Egyrészt szocialista nagyüzem keretei között végeznek termelőtevékenységet, megismerkednek a nagyüzemi termelés módszereivel és eszközeinek egy részével, természetes érdekükké válik a szövetkezet mindenoldalú fejlesztése, tágul látókörük, túllépnek a családi gazdálkodás keretein, részben „kilépnek” a család, a háztáji, a kert határain. Másrészt azonban nem válnak teljes jogú önálló keresőkke, nem rendelkeznek a többi dolgozó jogaival, szavuk, véleményük nem azonos értékű dolgozó társaikkal, nem kapcsolódnak be a szövetkezeti demokrácia mechanizmusába stb.¹²

3. A szövetkezetekhez sajátos módon kapcsolódó harmadik réteget az alkalmazottak képezik.¹³ Számuk — mely a hatvanas évek második felében megkétszereződött — a tsz-társulásoknál dolgozókéval együtt megközelíti a másfélszázazert; arányuk a mezőgazdasági termelőszövetkezet aktív dolgozói között 17—18 %-os.¹⁴ Ez az arány a tagok következő években bekövetkező további csökkenése következtében tovább fog emelkedni.

Az alkalmazottak rétegének összetétele sok vonatkozásban eltér a tagságtól. Átlagéletkoruk alacsonyabb, szakképzettségi és iskolázottsági szintjük magasabb, mint a tagoké — még akkor is jelentős a különbség, ha a tagságot a nyugdíjasok és járadékosok nélkül vesszük számba. Ez a különbség egyaránt jelentkezik mind a fizikai, mind a szellemi dolgozók körében.

Egy, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Filozófia—Tudományos Szocializmus Tanszéke által végzett felmérésben szereplők¹⁵ adatai szerint a 30 évnél

¹¹ Ez az elv — mint közismert — az egész parasztság szocialista útra vezetésében is érvényesült. Maga a szövetkezet, annak felépítése, működése és ennek változásai a kisárutermelők számára a szükséges fokozatosságot biztosították.

¹² E réteg teljes jogú szövetkezeti taggá válása nemcsak részükről problematikus. A szövetkezetek nem kis hányada napjainkban nem lenne képes állandó munkával ellátni az ebben a rétegben levő általában szakképzetlen nőket.

¹³ A szövetkezetek viszonylatában „alkalmazott”-nak a szövetkezetekben dolgozó, de azzal nem tagsági, hanem alkalmazási viszonyban állókat nevezik, akik körében egyaránt megtalálhatók mind fizikai, mind szellemi dolgozók.

¹⁴ „Statistikai Évkönyv 1974” és „Mezőgazdasági Statistkai Zsebkönyv 1945—1975” adatai alapján.

¹⁵ 1973-ban a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Filozófia—Tudományos Szocializmus Tanszéke 6 megyében 6 ezer főre (csak aktív dolgozóra) kiterjedő felmérést végzett,

fiatalabbak aránya a fizikai dolgozók között 34,61 % volt, csak az alkalmazottakat vizsgálva viszont 50,27 %-os arányt találunk.

Az említett felmérés adatai jellemzően mutatják az iskolai végzettség és a szakképzettség terén mutatkozó különbségeket.

A fizikai dolgozók %-os megoszlása iskolai végzettség szerint

	összes		30 év alatti	
	tag	alkalmazott	tagok	alkalmazottak
	között		között	
8 általános alatt	60,00	25,59	27,48	9,42
8 általános	25,80	50,28	45,05	40,22
8 általánosnál több	14,20	24,13	27,47	50,36

Hasonlóan nagy az eltérés a tagok és alkalmazottak között a szakképzettséggel rendelkezők arányában is.

Szaktanulmány-végzettséggel rendelkezők %-os aránya az egyes csoportok fizikai dolgozói között

	összes		30 év alatti	
	tag	alkalmazott	tagok	alkalmazottak
	között		között	
ipari jellegű szaktanulmány	53,4	65,1	59,0	73,3
ipari jellegű betanított és segédmunkás	12,3	10,3	18,5	14,6
állattenyésztő szaktanulmány	27,8	36,4	44,0	43,0
növénytermelő szaktanulmány	17,5	37,0	33,0	64,7
állattenyésztő képzetlen	3,2	8,3	5,7	—
növénytermelő képzetlen	3,1	16,1*	7,2	22,6*
összesen	8,9	31,3	22,7	42,2

(*A magas arány oka, hogy a képzetlen növénytermelők csoportjában a kis létszámú alkalmazott között nem a szakmának megfelelő szakképzettséggel rendelkező nőket találunk.)

Ha a felmérték egészében a szaktanulmány-végzettséggel rendelkezőket 100-nak vesszük, a megfelelő mutatók a tagságnál 68,83, az alkalmazottak esetében 242,07, illetve a 30 év alattiak körében 86,61 és 161,0 — ami jól mutatja az eltérést az alkalmazottak javára.

mely a személyi adatokon túl az inter- és intragenerációs mobilitás, az iskolai és szakmai végzettség, a háztáji gazdaságban végzett tevékenység, a háztartás felszereltsége kérdéseire, valamint egyes kulturálódási, szórakozási lehetőségek felhasználására és néhány jövőre vonatkozó elképzelésre terjedt ki. Az említett adatok e felmérés eredményei. (A továbbiakban GATE felmérés.)

A fizikai dolgozókéhoz hasonló eltéréseket találunk az agrárértelmiség körében is.

A fiatalok és a szakképzett dolgozók — különösen pedig a fiatal szakképzettek — nem kis hányada nem kapcsolódik teljes és végleges elkötelezettséggel a szövetkezetekhez — szakmai képzettsége nagyobb mozgási lehetőséget is biztosít számára. A szakképzettséggel rendelkezők — különösen a fiatalok — jelentős része, akik a „paraszt” kifejezést is sértőnek tartják magukra nézve, az alkalmazotti viszonyt közelebb érzi magához, elképzelt életéhez, nagyobb „mozgási szabadságot” lát benne, mint a tagsági viszonyban. (A szövetkezetbe való belépést egész életre szóló lekötöttségnek érzi, az alkalmazotti viszony megszüntetését, más munkahelyre történő átlépést egyszerűbbnek és természetesebbnek tartja, mint a szövetkezetből való kilépés aktusát.) Különösen az ún. melléküzemágakban dolgozókra jellemző ez a gondolkodás.

A tagok és alkalmazottak összetétele közti különbségek következtében a termelőszövetkezetek életében ellentmondás keletkezett, mely abból adódik, hogy a döntési joggal rendelkező tagság alacsonyabb szakképzettséggel, hozzáértéssel rendelkezik, mint a döntésben részt nem vehető, szavazati joggal nem rendelkező alkalmazotti réteg.

A szövetkezetekben dolgozók életmódját jelentősen befolyásolják a háztáji gazdaságok. A termelőszövetkezeti családok háztáji gazdaságainak száma 1975 végén 800 ezer volt, valamivel több mint a munkások és alkalmazottak kisegítő gazdaságainak száma. A mezőgazdaság bruttó termelésének 1974-ben 18,5 %-át a háztáji adta. Az ország állatállományának nem lebecsülhető hányada a háztáji gazdaságokban van. (1975. december 31-én a szarvasmarha-állomány 39,1 %-a volt található a háztáji gazdaságokban. Ha csak a szövetkezetek — közös és háztáji gazdaságok együtt — állatállományát nézzük, úgy a háztáji gazdaságok részesedésének aránya a szarvasmarha-tartásban 26,8 %, a sertéshízlalásban 50,6 %, a baromfityénységben 75,6 %.¹⁶)

A szövetkezeti parasztság háztáji gazdaságai alapjaiban más jellegűek, mint a többi társadalmi osztály és réteg tagjainak kisegítő gazdaságai. Egyrészt a háztáji gazdaságok földje nem a szövetkezet tagjainak tulajdonában van (a szövetkezet tagjainak tulajdonában csak a zártkertek vannak), hanem a szövetkezet tulajdonában vagy birtokában levő föld e célra átengedett részét képezi. Másrészt a mezőgazdasági termelőszövetkezet — és ez a vonása lényegéhez tartozik — a közös és a háztáji gazdaságok sajátos egységére, összefonódására épül, mely kapcsolatrendszer semmilyen más állami vagy szövetkezeti vállalat esetében nem található meg. (Még az állami gazdaságok működése sem kapcsolódik kisegítő gazdaságok létéhez.)

A kollektivizálással létrejött, a szövetkezetekre jellemző termelési viszonyok mindennek következtében igen bonyolultak. A szocialista viszonyok hegemóniával rendelkeznek, de a mezőgazdasági termelőszövetkezetek lényegéhez tartozó háztáji gazdaságok és zártkertek rendszere még régi, kisárutermelő maradványokat is hordoz.

A háztáji gazdaságokban folyó termelés a közös tulajdon és a közösben folytatott termelőtevékenység befolyása, irányítása alatt áll. Ugyanakkor a szövetkezet tagjai rendelkeznek saját tulajdonú termelési eszközzel (a tag tulajdonában van meghatározott nagyságú föld, munkaeszközök, állatok, termelés céljaira felhasználható épületek stb.), a háztáji gazdaságokban és a zártkertek-

¹⁶ „Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1976” adatai alapján.

ben — családjukkal együtt — ún. „elkülönült” vagy „részben elkülönült” termelőtevékenységet folytatnak, az előállított termék saját tulajdonukat képezi, annak egy részét áruként értékesítik.

A háztáji gazdaságok és zártkertek rendszere tehát a szocialista tulajdon- és elosztási viszonyokat bizonyos mértékig „keveri” a régi paraszti viszonyokkal. A szövetkezeti tagok jövedelmük jelentős hányadát a régi viszonyok sok vonását hordozó háztáji gazdaságok árutermeléséből nyerik.

A háztáji gazdaságokban végzett tevékenység viszonylag jelentős részében azonos a korábbi paraszti munka elemeivel és eszközeivel. Részben konzerválja a régi szokásokat, erősíti a régi ismeretek elegendő voltának érzetét, az általános és szakmai tudásszint emelésével szemben lassító hatást is gyakorol, nehezíti a szakképzés szükségességének, a már megszerzett valamilyen fokú képzettség továbbfejlesztése fontosságának megértését. Különösen érezhető ez a hatás a nők körében, akik tapasztalataink szerint kb. másfélszer annyi időt töltenek a háztáji gazdaság munkáival, mint a férfiak.¹⁷

Mindezek következtében a háztáji gazdaságokban végzett — általában időigényes — tevékenység ellentmondásosan hat a szövetkezeti parasztság életmódjának alakulására.

A háztáji gazdaságok rendszere nélkül lehetetlen lett volna a kisárutermelő parasztság szocialista útra vezetése, s ebből következően életmódjának szocialista jellegű átalakulása nem tudott volna megindulni. Napjainkban az általuk előállított termékeket nem tudjuk más eszközzel pótolni, nélküle nem lennének képesek sem a parasztság saját fogyasztását, sem a lakosság ellátását biztosítani. (Enélkül össztársadalmi vonatkozásban jelentkeznének tehát súlyos problémák.) Azokban az ágazatokban, melyekben objektív vagy szubjektív okok következtében még nem sikerült — vagy nem teljesen sikerült — a nagyüzemi termelés bevezetése és elterjesztése, a háztáji — és mellettük a kisegítő — gazdaságok eszközeinek és lehetőségeinek felhasználása biztosíthatja jelenleg az árutermelés folyamatosságát, az ellátást. Ma is és a következő években is a háztáji gazdaságok segítenek egyes paraszti rétegek állandó munkával való ellátásában.

Számolnunk kell tehát azzal, hogy a szövetkezeteknek a közös és a háztáji együttes működésére és egységére alapozott működése a szocialista társadalmi termelés és a háztájiban végzett családi munka sajátos keveredését és ellentmondását hozza létre: egyik oldalon erősödik a termelés társadalmi jellegének fejlődése, a szocialista viszonyok és érdekek kibontakozása; másik oldalon fennmarad a háztáji gazdaságokban végzett családi munka, mely eszközeinek, a munkavégzés módjának egy részében az ún. hagyományos paraszti munkatevékenységgel, és amely a kisárutermelő viszonyok maradványainak is hordozója.

Ez az ellentmondás természetesen jelentős hatást gyakorol a szövetkezeti parasztság életmódjára. Bizonyos értelemben erősíti annak „vegyes jellegét”, lehetővé, esetenként elkerülhetetlenné teszi az életmód régi és új vonásainak nemesak keveredését, hanem mindkét típusú elem egyidejű stabilitását, sőt erősödését is.

Ez is hozzájárul ahhoz, hogy az amúgy is bonyolult helyzet eredményeként gyakran ugyanazoknak az embereknek tudatában, gondolkodásában, életvitelében él és hat a közösségi munka, a közéletbe, a társadalmi munkába való

¹⁷ GATE felmérés adatai alapján.

fokozódó bekapcsolódás és az elkülönülés, a bezárkózás a családi-háztáji gazdasági keretek közé. Együtt található meg a nagyobb tudás, a magasabb műveltség iránti vágy és a kizárólagosan vagyonszerzésre összpontosított tevékenység; a megszerzett javak okos felhasználásának tervei és az anyagi javak öncélú gyűjtése; a kulturáltabb élet, a kultúra vívmányainak elsajátítása és a hagyományos szórakozás iránti vágy és az emiatt jelentkező szegényérzet; a kemény munka becsületének fenntartása és a gyermekek nevelésében a munka szerepének elhanyagolása, esetenként a gyermekek teljes távoltartása az otthoni munkától stb.

Különös gondot szükséges fordítani tehát mindazoknak a tényezőknél a támogatására, melyek a szövetkezeti parasztság életmódjának új vonásait, szocialista jellegét segítenek erősíteni, a fejlődés ütemét segítik gyorsítani.

*

A mezőgazdasági termelészövetkezetek fejlődése már megindította a parasztság életmódjának átalakulását. Ha ellentmondásosan is, de már látszanak az új elemeknek kontúrjai, egyértelművé vált, hogy megváltozott a parasztság élete, tevékenysége, a környező világhoz való viszonya, vágyai, céljai.

Gyökeresen és véglegesen átalakult a parasztság viszonya a szocializmushoz, a szocialista tulajdonhoz, a termelészövetkezethez. Már frázisnak tűnik annak a ténynek említése, hogy még a korábban legjobb módú paraszt is jobbnak tartja a szövetkezetet, jelenlegi helyzetét korábbi életénél.

A szövetkezet a parasztság egészének természetes közegévé vált, sajátjának érzi a szövetkezet közösségi jellegét, érti és átérzi a közös érdekek fontosságát és ezek megvalósítása érdekében a közös tevékenység szükségességét. Természetessé, magától értetődővé vált a korábban „önálló” kisárutermelők számára a társadalmi termelésnek megfelelő munkamegosztás, az abban való részvételük.

Megindult és jelentős eredményeket ért el — a parasztság körében korábban ismeretlen — munkaverseny- és brigádmozgalom. Egyre inkább természetessé válik a közösségért végzett társadalmi munka.

Alapjaiban megváltozott a szövetkezeti parasztság magatartása, érdeklődése hazánk és a világ kérdései iránt. Az a parasztság, mely a múltban zömében távol tartotta magát a politikától, ellenségének tekintette általában az államot és minden hivatalt, napjainkban egyre inkább magáénak érzi azokat. A szövetkezeti parasztság egyre szélesedő része ismeri fel a kapcsolatot a világ, hazánk és saját sorsának alakulása között.

A szövetkezeti parasztság érdeklődését természetesen elsősorban saját szövetkezetének működése, gondjai keltik fel. Ezek a szövetkezeti demokrácia alakulásában is megmutatkoznak.

A szövetkezeti demokrácia napjainkban érkezett fejlődésének új szakaszába. A szövetkezetek méreteinek növekedése, a tulajdon összetételében végbement változások, az üzemi formák fejlődése szükségessé teszi a szövetkezeti demokrácia, a tulajdonosi jog érvényesítése új formáinak, eszközeinek kialakítását. A szövetkezet tagjai tulajdonosi jogukat, irányító funkciójukat ma már nem a napi munka szervezésében érvényesítik — mint ezt korábban tették —, hanem egyre inkább a szövetkezet egészét, sorsát, további fejlesztését érintő kérdésekre kell fordítaniuk figyelmüket, ami nagyobb tájékozottságot, de egyben szélesebb, mélyebb tudást, ismereteket is igényel. A szövetkezeti parasztság egyre több új eszközt, formát dolgoz ki és alkalmaz az új helyzetnek megfelelően. A részközgyűlések, az ágazati tanácskozások, a brigádok fokozottabb bevonása

a legfontosabb kérdések megbeszélésébe, a kisebb munkahelyi kollektívák szerepének növelése mutatják a fejlődést.

A szövetkezeti parasztságban napjainkra már tudatosodott, hogy a szocializmus, a szövetkezet, az ezzel együtt járó juttatások nemcsak életszínvonalát és körülményeit javítják állandóan, hanem a parasztság történetében először teremtik meg számára a teljes és mindenoldalú létbiztonságot.

Az életmód alakulásában jelentős szerepe van a társadalombiztosítás, a társadalmi juttatások kiterjesztésének a parasztságra. Először vált számára lehetővé a kulturált orvosi, egészségügyi ellátás, a társadalom jelentős anyagi hozzájárulása gyermekei felneveléséhez, az anyák részére a fizetett szülési szabadság, a gyermekgondozási segély stb. (Évek óta kb. 100 ezer termelőszövetkezeti család részesül családi pótlékban; 1975 decemberében — a szövetkezetekben dolgozó aktív nők 13 %-át jelentő — csaknem 25 ezren vették igénybe a gyermekgondozási segélyt.¹⁸) A nyugdíjrendszer kiterjesztése és egységesítése a nyugodt, anyagilag megalapozott öregkor lehetőségét teremtette meg.

A létbiztonság megteremtődése nem azonos reagálást váltott ki a különböző rétegek körében. A szakképzettek — elsősorban az ipari szakmával rendelkezők — rétege számára a létbiztonság természetesnek tűnik, munkájuk, életük természetes részeként kezelik és értékelik. Nagyjából hasonló alapállást tapasztalunk a nem-szakképzett fiatalok körében is. Az idősebbek nagy részében most tudatosodik új helyzetük.

A társadalmi juttatások értékelése, megbecsülése az esetek egy részében — elsősorban a nők egyes csoportjaiban — azok sajátos „túlértékeléséhez” vezetett: a társadalmi juttatások egyes rétegek számára az elérhető és elérendő céljá váltak. Ezeknek a rétegeknek a közönsben végzett tevékenysége csaknem kizárólag azt a célt szolgálja, hogy biztosítsa valamilyen társadalmi juttatás — például egészségügyi ellátás, gyermekgondozási segély — számára kötelező feltételeket. Ezek a rétegek általában nem értik és nem érzik a szakképzés szükségességét, úgy vélik, nem érdemes erre időt, energiát fordítani, hiszen jelenlegi és általuk elképzelt jövőbeli életvitelükben nincs és nem is lesz rá szükségük.¹⁹

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a szocialista nagyüzemek kialakulása, a termelés társadalmasodásának előrehaladása megváltoztatta az iskola, a tanulás, a szakképzés helyét és szerepét a szövetkezeti parasztság élet- és gondolkodásmódjában. Egyre inkább világossá válik, hogy a régi paraszti ismeretek — legalábbis a közönsben végzett munkában — egyre kevésbé elegendők. Sokak számára — koruknál fogva — már nincs meg a lehetőség arra, hogy maga is elsajátítson valamilyen szakmát. Másoknál pedig még hiányzik a szakma tanulásának igénye. A családokban azonban uralkodóvá vált az a felfogás, mely a fiatalok — legalábbis a fiúk — jövőjét valamilyen szakképzettség elsajátításával látja biztosítottnak.

Ma még természetesen ez sem teljesen problémamentes. A szövetkezeti parasztság és gyermekei nagy részének gondolkodásában még mindig él az a régi — elsősorban szegényparaszti — vélemény, mely szerint a „felemelkedést”

¹⁸ „Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1976” és „Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1945—1975” adatai alapján.

¹⁹ Ezzel a jelenséggel természetesen nem csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, illetve az azokban dolgozó nők körében találkozunk.

az ipari szakma biztosítja. A mezőgazdaságinak tekintett szakmák még nem eléggé vonzóak a fiatalok és szüleik számára. (Ebben nyilvánvalón közrejátszik az a tény is, hogy az ipari szakmák elsajátítása esetében nagyobb a fiatalnak a mozgási lehetősége.) Nem mindig szerencsés az országos és helyi igények egyeztetése a képzésben. Részben emiatt, a szakképzettséget szerzettek jelentős része nem a mezőgazdasági nagyüzemekben és nem szakmájában dolgozik. Viszonylag nagy különbség tapasztalható a fiú- és leánygyermekek jövőjével kapcsolatos elképzelésekben, a lányok szakképzésének szükségességét még nem tartják olyan fontosnak, mint a fiúkéét. (Igaz, hogy a képzés struktúrája sem kedvező a lányok számára. Szűk az általuk választható szakmák köre — például eltérően más szocialista országoktól, hazánkban egyetlen gépészeti szakra sem vesznek fel lányt —, kevés a kollégiumi elhelyezési lehetőségük.) 14 éves koruk után a lányoknak országosan csaknem a fele semmilyen formában nem tanul tovább; a tovább nem tanuló lányoknak pedig igen nagy része falun él, „újjáteremtve” ezzel a férfiak és nők között a szakképzettség terén amúgy is meglévő nagy különbséget.

A fejlődés ellenére ma még elmarad a szövetségi parasztság a munkásosztály mögött az általános és a szakmai képzettség területén. (A mezőgazdasági termelészövetkezetekben dolgozó már említett 15 %-os szakmunkás aránnyal szemben az iparban foglalkoztatottak között csaknem 50, a férfiak között 60 % felett van a szakmunkások aránya; a munkásnők körében 24 %-ot képviselnek a szakmunkások, míg a mezőgazdasági szövetkezetekben kb. 7,5 %-ra tehető arányuk.²⁰ A GATE felmérésének adatai szerint a 30 év alatti nők között is csak 12—13 %-ot ér el a valamilyen szakképzettséggel rendelkezők hányada.)

A szövetkezetekben dolgozó fiatalok jelentős része (a GATE felmérésében szereplő 30 év alattiak több mint 52 %-a, a férfiaknak csaknem 65 %-a) nem az állattenyésztés és növénytermelés, tehát nem a „mezőgazdaságinak” tekintett munkaterületeken dolgozik; a szakképzett fiatalok között is viszonylag kevés az állattenyésztő, illetve növénytermelő szakmunkás. (A GATE-felmérés adatai szerint arányuk az összes fiatalnak 13,5 %-a.) Bár az ilyen típusú végzettséggel rendelkezők száma nem kevés, a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezőknek csak kb. 45 %-a dolgozik a mezőgazdasági nagyüzemekben, és ennél még rosszabb arányban hasznosítják végzettségüket — csak kb. 25—30 %-os arányban — a fiatal nők.²¹ Rendkívül fontos ezért megteremteni és biztosítani a feltételeket a szakmunkások szakmájukban való tevékenységéhez.

Az új szocialista viszonyok erősödése és szélesedése, a szocialista életmód elemeinek felhalmozódása különösen szembeötlő a nők helyzetének változásában. A parasztnők a múltban a mezőgazdasági termelésben mindig részt vettek, bár csak „családtagként” tartották őket számon, életüket, szinte minden tevékenységüket szigorúan behatárolta a parasztgazdaság és a család szűk kerete. Ezt erősítették a falvakban kialakult tradíciók, szigorú normák, értéktételek és előítéletek.

A felszabadulás után eltelt másfél évtized lazított ezeken a kereteken. Megindult a közéletbe — elsősorban a politikai közéletbe — való bekapcsolódásuk, a fiatal nők számára megnyílt a tanulás, a képzés lehetősége. De a

²⁰ „Statisztikai Évkönyv 1974” adatai alapján.

²¹ „Statisztikai Tájékoztató 1974”, MÉM Szokottatási Felügyelősége és „Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1945—1975” adatai alapján.

parasztcsaládok nőtagjai helyzetének lényegi változtatására csak a mezőgazdaságban is uralomra jutott szocialista viszonyok adtak és adnak lehetőséget. A szocialista mezőgazdaság ad először módot a parasztnőknek arra, hogy önálló dolgozóvá váljanak, a társadalom egyenjogú tagjaként dolgozhasanak, élhessenek.

A korábban az udvar, a háztartás, a család keretei közé nagyjából bezárt nők egy jelentős része számára egyre természetesebbé válik a társadalmilag szervezett munkába való bekapcsolódás. (A GATE felmérésében szereplő nők arra a kérdésre, hogy értékelésük szerint mi a legnagyobb segítség, melyet a szövetkezet vezetése részükre biztosít, első helyre állították a rendszeres munka biztosítását.) Hamar tudatosodott bennük, hogy jogaik és kötelességeik most először azonosak a férfiakéval, szavuk és szavazatuk egyenértékű, személyük értékelésében egyre inkább tért hódít munkájuk, a közösségekben tanúsított magatartásuk, a közös ügyek intézésébe való bekapcsolódásuk alapján kivívott megbecsülésük.

A nők számára is egyre inkább természetes, hogy beleszólhatnak a nagyobb közösség életébe, ügyeinek intézésébe. Nem kis számban tagjai a szövetkezetek választott vezetőségeinek, különböző bizottságainak.

A nők még fokozottabb bevonása a társadalmilag szervezett munkába, a szélesebb lehetőségeket biztosító szakképzésbe nem akadálymentes. A már említett problémákon túl egyéb tényezők is nehezítik még napjainkban a folyamat gyorsítását. Ezek között különösen nagy súllyal szerepel a háztartás, a család és tagjainak ellátása. A falvak háztartási munkát könnyítő és pótló szolgáltatások hiányosságai mellett komoly szerepet játszik az a körülmény is, hogy a nők családon belüli helyzete még csak most kezd átalakulni, a régi hagyományok, megkövesedett szokások — melyek alól a nők is nehezen vonják ki magukat — napjainkban kezdenek csak veszíteni erejükből. A háztartási gépek alkalmazása a falusi háztartásokban csak a munkához szükséges fizikai erőkifejtést csökkenti, a munkák terhe azonban változatlanul elsődlegesen a nők vállán nyugszik. (A GATE felmérésének adatai szerint pl. a szövetkezeti családok 83,6 %-a rendelkezik mosógéppel és 45 %-os arányt képviselnek a mosógéppel és centrifugával felszerelt háztartások.)

Bár sokat javult a helyzet, még ma sem teljesen megoldott a gyermekek elhelyezési lehetősége. 1975-ben az óvodás korú gyermekeknek országosan már 3/4 része részesült óvodai ellátásban, azonban a községek hátrányára nem azonos a városi és falusi gyermekek elhelyezési lehetősége.²² A GATE felmérése szerint 1973-ban a szövetkezetekben dolgozó nők óvodás korú gyermekeiknek csak kb. felét tudták óvodába járatni, a fizikai dolgozók körében ez az arány még kisebb volt. Iskolás korú gyermekeik számára pedig csak 20 %-os arányban volt biztosítva a kollégiumi vagy napköziben való elhelyezés lehetősége. Nem véletlen ezért, hogy a megkérdezett nők kb. 85 %-a az óvodai és iskolai napközi férőhelyek számának növelését sürgette elsődleges feladatként.

Nem segíti sem a nők szakképzettségi szintjének emelését, sem a nőkkel kapcsolatos maradi nézetek és gyakorlat felszámolását az a — szinte minden népgazdasági ágban általánossá vált — gyakorlat, hogy külön „férfi” és „női ágazatok” választódnak el egymástól. Nem a munkamegosztás új tényezőjével állunk szemben — mint ahogy egyesek vélik vagy magyarázzatják —, hanem azzal a helytelen, az iparban már korábban, a kapitalista nagyüzemek

²² „Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1976” adatai alapján.

kialakulása idején lejátszódott folyamattal, hogy ahogyan a gépek bevonulnak egy-egy ágazatba, onnan, legalábbis többségükből, kiszorulnak a nők. Annak ellenére, hogy a korszerű termelési rendszerekben, a szakosított telepeken a munkahelyek többségében lehetne nőket alkalmazni, ezek „férfi ágazatokká” válnak.

Az ágazatok ilyen szétválása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben is maga után vonta a bérkülönbségeket. Minden határozat és intézkedés ellenére a nők jövedelme — nemcsak szakképzettségi szintjük lemaradása következtében és annak arányában — lemarad, még mindig jelentős a különbség a férfiak és a nők átlagjövedelme között. (A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben állandó jelleggel dolgozó nők a férfiak jövedelmének 50—60 %-át érik el. 1974-ben pl. az aktív tagok között a férfiak 13,4 %-a keresett évente maximum 15 ezer Ft-t, a nők körében viszont 44,5 % volt ez az arány; az évi 40 ezer Ft feletti keresettel rendelkezők viszont a férfiak között 31,4 %-kal szerepeltek, míg a nők között csak 4,3 % volt az arányuk.²³)

A nőkkel kapcsolatos helytelen nézetek, előítéletek megnyilvánulnak abban is, hogy még igen kevés a női vezető a termelőszövetkezetekben. (1972-ben elnöktől brigádvezetőig számítva a vezető beosztásokat, az összes vezetőnek 5,6 %-a volt nő. Az arány azóta sem sokat javult; a szövetkezetek összevonása következtében inkább csökkent a felső vezetésben levő nők száma és aránya. Növekedés csak az adminisztratív dolgozók — főkönyvelő, üzemszervező — körében tapasztalható.²⁴)

Az említett problémák következtében a szövetkezetekben dolgozó nők — elsősorban a tagok — magas hányada „hagyományos gyalogmunkásként”, elsősorban a növénytermelés még nem gépesített ágazataiban dolgozik. (A GATE felmérésében szereplők között arányuk a tagok között 74,4 %, az alkalmazottak közt 37,2 % volt.) Az előttünk álló időszakban ezért különösen nagy a jelentősége a nők általános és szakmai képzettsége emelésének, a mezőgazdaság gépesített ágazatainak munkáiba történő fokozottabb bevonásuknak. Enélkül veszélybe kerülhetnek eddig elért eredményeink is, hiszen a gépesítés előrehaladásával csökken a jelenleg általuk végzett munka iránti igény.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a szövetkezetek szocialista nagyüzemekké válása gyökeresen megváltoztatta a parasztfiatalok életét és ezzel együtt különös, az osztálysadalminál is nagyobb súlyt és jelentőséget adott a generációváltás folyamatának a szövetkezeti parasztságon belül. Mint a már közölt adatok is mutatják, a szövetkezeti parasztságon belül nagyrészt a fiatalok képezik a képzett, és teljesen ők jelentik a képezhető réteget, a különbség az iskolázottsági és szakmai képzettségi szintben a fiatalok és idősebbek között összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint ami más területen tapasztalható. Egyben a fiatalok azok, akik számára a gépesített nagyüzem, annak nagyságrendje, a közösségben végzett termelői tevékenység, a szocialista viszonyok a természetesek, ebben nőttek fel, ennek méreteiben és alapjain gondolkodnak.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a szövetkezetek 15 éves fejlődése véglegesen felszámolta a parasztság korábbi rétegződését, a vagyon, elsősorban a földterület nagysága szerinti elkülönülést, az egyes paraszti rétegek közötti ellentéteket. A volt rétegződés hatása azonban nem minden területen tűnt még el nyomtalanul.

²³ „Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1945—1975” adatai alapján.

²⁴ Ez a helyzet az egész mezőgazdaságra jellemző. Az arányok nem jobbak az állami gazdaságokban sem, ahol az említett 1972-es mutató 4,8 volt.

A falvak jelentős részében még fellelhető a korábbi időszakra jellemző területi elhatárolódás. A régi ismeretségi, baráti kapcsolatok, a „szomszédság” — különösen az idősebb generációk esetében — még nehezíti, lassítja az új kapcsolatokat kiépítését.

A korábbi rétegződés még szerepet játszik a jövedelmek alakulásában. A háztáji gazdaságok felszereltsége, az állatállomány elhelyezési lehetősége stb. a korábbi gazdaság nagyságától, felszereltségétől is függ, így a háztájiból szerezhető és szerzett jövedelem nagysága részben a korábbi paraszti rétegződés függvénye.

A háztájiban végzett tevékenység és az ott szerzett jövedelem — egyéb tényezőkkel együtt — esetenként elősegíti a régi értékítéletek új köntösben végbemenő újjáéledését, alapul szolgál a régi, a vagyon alapján történő értékelés továbbélésének.²⁵

A szövetkezetek által biztosított magasabb jövedelem és a háztájiból szerzett pénzüsszeg felhasználása gyakran a korábbi módosabb paraszti rétegek életmódjának utánzását célozza.

A régi paraszti rétegek között az összekötő kapcsot az életmód, a világnézet, az erkölcs hasonló vonásai képezték. Az egyes rétegekre jellemző vonások között a különbség gyakran nem minőségi, hanem csak mennyiségi jellegű volt. A megszerzett tárgyak, eszközök túlértékelése, ezek mutogatása, a velük való büszkélkedés — ami korábban a gazdagabb rétegekhez való tartozást bizonyította — még ma is él a szövetkezeti parasztságon belül. (Ezt napjainkban még táplálják a település jellegéből adódó problémák, melyekből következően kevés a nagyobb jövedelem elköltésének reális alternatív lehetősége, ezért még gyakoriak a külsőségekben megnyilvánuló, azokra irányuló vágyak, álmok.)

A megnövekedett jövedelem felhasználása gyakran még nem a legegészségesebb. Gyakoriak a külsőségekkel kapcsolatos „mutogatási versenyek”, egyes esetekben a „régii urak” szokásainak átvétele, sőt egészen torz jelenségeknek is néha tanúi vagyunk. (Ilyennek tekinthető pl. az az egyes vidékeken jelentkező „verseny”, hogy ki veszi meg magának és családjának a szebb és főleg drágább sírkövet, illetve kriptát.) E jelenségek ellen csak az értelmes, emberi élet feltételeinek gyorsabb ütemű megteremtésével tudjuk felvenni eredményesen a harcot.

A teljes és mindenoldalú létbiztonság, a jövőtől való félelem megszünte megindította a parasztság vágyai, céljai átalakulásának folyamatát, saját életében, maga körül is kezdi már megteremteni az emberibb, kulturáltabb élet feltételeit és fokozatosan felhasználni, alkalmazni is az erre szolgáló eszközöket. Ennek üteme a szövetkezeti parasztság egyes rétegei között nem egyforma. A szakképzett — és ezzel együtt magasabb iskolai végzettséggel rendelkező — rétegek gyorsabban, a szakképzetlenek, idősebbek lassúbb ütemben haladnak előre a lakásuk és háztartásuk fejlesztésében, az otthoni munkák könnyítésében ugyanúgy, mint a kultúra befogadásához szükséges eszközök vásárlásában, illetve felhasználásában. (A GATE felmérésének adatai szerint, ha nem is egyforma arányban a különböző csoportok esetében — jelentősen előrehaladt a lakás felszereltségének fejlesztése. A családok csaknem fele már

²⁵ Nemcsak a parasztság körében, hanem egyéb osztályok és rétegek között is tapasztaljuk e kispolgári nézet újjáéledését. A szövetkezeti parasztság esetében azért szükséges külön is felfigyelnünk e jelenségre, mert hosszú évszázados hagyományokban gyökerezik, leküzdése hosszabb időt vesz igénybe, és magában hordja a korábbi rétegződés hatásának továbbélését is.

megoldotta a fűtés korábbi gondjait, 3/4 része nemcsak rádióval, hanem televízióval is rendelkezik — és rendszeresen nézi adását. Az aktív dolgozóknak már kb. 70 %-a rendszeresen, naponta olvas újságot, és megnövekedett a könyveket olvasók rétege is, bár ebben a vonatkozásban tapasztalható a legnagyobb eltérés a szakképzettség szintjének arányában: az állattenyésztésben és növénytermelésben dolgozó szakképzetlen rétegnek még 75 %-a semmilyen könyvet sem olvas, több mint 40 %-ának nincs még egyetlen könyve sem.)

Összegezve: A parasztság életmódjának alakulása az utóbbi években felgyorsult. A változások a szocialista életmód irányába mutatnak, a szövetkezeti parasztság körében is egyre inkább a szocialista életmód vonásainak kibontakozásával találkozunk. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a szövetkezeti parasztság életmódjában jellegzetesen és erőteljesen keverednek a régi és az új vonások.

A parasztság körében — amely aktív formálója volt az új, szocialista körülmények megteremtésének a mezőgazdaságban — napjainkban vagyunk tanúi és egyben lehetünk segítői a szocialista életmód egyre erőteljesebb kibontakozásának.